

**Gazdálkodástani
Doktori Iskola**

TÉZISGYŰJTEMÉNY

Mohl Gergely

**A kockázatbecslés elmélete és hazai gyakorlata a
könyvvizsgálatban**

című Ph.D. értekezéséhez

Témavezető:

Dr. Lukács János
egyetemi docens

Budapest, 2013

Pénzügyi Számvitel Tanszék

TÉZISGYŰJTEMÉNY

Mohl Gergely

**A kockázatbecslés elmélete és hazai gyakorlata a
könyvvizsgálatban**

című Ph.D. értekezéséhez

Témavezető:

Dr. Lukács János
egyetemi docens

© Mohl Gergely

Tartalomjegyzék

TARTALOMJEGYZÉK	5
1. KUTATÁSI ELŐZMÉNYEK ÉS A TÉMA INDOKLÁSA	6
2. AZ ÉRTEKEZÉS EREDMÉNYEI	9
2.1. Kutatási módszer, alapsokaság, a kérdőív felépítése és feldolgozása.....	9
2.2. A H_1 hipotézis kialakítása és bizonyítása.....	10
2.3. A H_2 hipotézis kialakítása és bizonyítása.....	11
2.4. A H_3 hipotézis kialakítása és bizonyítása.....	13
2.5. A H_4 hipotézis kialakítása és bizonyítása.....	13
2.6. A H_5 hipotézis kialakítása és bizonyítása.....	15
2.7. A H_6 hipotézis kialakítása és bizonyítása.....	16
3. KÖVETKEZTETÉSEK ÖSSZEGZÉSE	18
4. FŐBB HIVATKOZÁSOK	21
5. A TÉMAKÖRREL KAPCSOLATOS SAJÁT PUBLIKÁCIÓK	24

1. Kutatási előzmények és a téma indoklása

Könyvvizsgálati vagy ahhoz hasonló tevékenységet több ezer év óta végeznek. Kialakulásától kezdve módszertani értelemben is nagy utat tett meg a könyvvizsgálói szakma Európában és az Amerikai Egyesült Államokban egyaránt: a könyvelés tételes (számszaki) ellenőrzése és a csalások felderítése helyett a középpontba a beszámoló egyes elemeinek vizsgálata került – kezdetben a mérlegé, később egyre hangsúlyosabb módon az eredménykimutatásé is (Lee et al., 2008). Ma már a könyvvizsgálat elsődleges célja bevallottan a felhasználók (*stakeholders*) pénzügyi kimutatások iránti bizalmának növelése (ISA 200.). Barkman (1977) szerint a hitelesség (*credibility*) két formában jelenik meg a könyvvizsgálat folyamatában: egyrészt a könyvvizsgáló az elvégzett eljárások révén először maga próbál az egyes beszámolóbeli állítások hitelességéről meggyőződni. Másfelől a kibocsátott vélemény hitelesíti a számviteli beszámolót a külső felek számára.

A könyvvizsgálói vélemény megalapozásához *kellő* bizonyosságot kell szereznie a könyvvizsgálónak arról, hogy a pénzügyi kimutatások nem tartalmaznak akár csalásból, akár véletlen hibából eredő lényeges hibás állítást. A hangsúly a *kellő* bizonyosságon van: ez magas (de nem abszolút!) fokú bizonyosságot jelent.

Napjaink könyvvizsgálatában a könyvvizsgálati kockázat mérésének központi jelentősége van: a releváns nemzetközi (és nemzeti) könyvvizsgálati standardok kivétel nélkül mind kockázatalapú könyvvizsgálatot követelnek meg, ugyanakkor a témához kötődő kategóriák meglehetősen puhák, a kockázatomérés (illetve -becslés) módszerei kidolgozatlanok és javarészt nem számszerűsítettek. Itt némi ellentmondást fedezhetünk fel, hiszen a meglehetősen tág határok között mozgó kockázatoság egy olyan szakma velejárája, ahol egyébként a lehető legobjektívabb mérésre és az elérhető legnagyobb precizitásra törekvés a cél. Amint azt a nemzetközi könyvvizsgálati standardok is elismerik: „*A kockázatok becslése az ebből a célból szükséges információk megszerzésére szolgáló könyvvizsgálati eljárásokon és a könyvvizsgálat során megszerzett bizonyítékokon alapul. A kockázatok becslése szakmai megítélés kérdése, nem pedig pontosan mérhető kérdés.*” (ISA 200/A32. bekezdés; kiemelés tőlem, M.G.)

Adott tehát egy társadalmi szempontból kiemelkedően fontos, ugyanakkor kockázatos szakma, ahol a kockázatok felmérésének és kontrollálásának központi szerepe van. Ezt a témát jártam körül ebben az értekezésben.

Munkámban azt kívántam megvizsgálni, hogy miként fejlődött a könyvvizsgálati kockázat koncepciója, hol találhatóak a gyökerei a közgazdasági szakirodalomban, illetve milyen irányokban kutatják a modell továbbfejlesztésének lehetőségeit, beleértve a módszertani irányzatokat és a tartalmi kritikákat egyaránt. Empirikus kutatásomat pedig elsősorban annak a kérdésnek szenteltem, hogy mennyiben van relevanciája, magyarázó ereje ennek a modellnek napjaink magyarországi könyvvizsgálati gyakorlata szempontjából.

Már ezen alapvető – és rendkívül általános – **problémafelvetésnek is több ösztönzője volt.** Egyfelől bántó az a csönd, ami a hazai szakirodalomban a témát körülveszi. Jóllehet a kisszámú magyar nyelven íródott könyvvizsgálattal (is) foglalkozó tan- és szakkönyv mind tárgyalja és hangsúlyozza a könyvvizsgálati kockázat fontosságát (felmérése, tervezés alapja stb.), de a standardok előírásainak bemutatásán túl nem igen merészkednek. Még lehangolóbb a helyzet az empirikus kutatások területén. Egyetlen, az értekezésben ismertetett kutatás kivételével (Lukács, 2008) nincs olyan, amely érintette volna a témát. Bátran kijelenthető tehát, hogy a könyvvizsgálati kockázat területe napjainkban (2013) Magyarországon igazi terra incognitának számít.

A tárgyalás során az első, elméleti részben először a könyvvizsgálat két lehetséges interpretációját adtam meg. Mindkét interpretáció konklúziója az, hogy a könyvvizsgáló a bizonytalanság körülményei között végzi munkáját, miközben feladata bizonyosság nyújtása megbízóinak. Ezt követően a bizonytalanság és a kockázat közgazdasági irodalmát mutattam be az értekezés témájához mérten szükségesnek vélt terjedelemben. A következőkben kitértem arra, hogy a könyvvizsgálói szakma miként birkózik meg ezen bizonytalanság és kockázat kezelésével. Itt tekintetem át röviden a napjainkban is használatos könyvvizsgálati kockázat koncepció kialakulását a korai tudományos közlemények feldolgozásával, illetve a kurrens szakmai szabályozást is (a vonatkozó könyvvizsgálati standardok legfontosabb előírásait).

Ezt követően bemutattam, hogy a szakirodalom miként próbálja meg ezt a modellt továbbfejleszteni. Egyfelől kitértem arra, hogy milyen módszertani áramlatok figyelhetőek meg a könyvvizsgálati kockázat felmérésének javítására az adott fogalmi keretek mellett. Másrészt azt vizsgáltam, hogy milyen kritikákat fogalmaznak meg ezen fogalmi keretre vonatkozóan, és milyen irányban képzelik el a könyvvizsgálati kockázat koncepciójának további tartalmi bővítését.

Mindezekről elkülönülten tárgyaltam a kissé „szigetszerű” hazai szakirodalmat, és a honi kutatási előzményeket. Ennek oka, hogy a magyar nyelvű közleményekben egyértelmű témaorientáció és kutatási irányok nem fedezhetőek fel, ezért ezen munkák csak meglehetősen lazán lettek volna beilleszthetők a nemzetközi irodalomba.

Végül röviden áttekintettem a könyvvizsgálati kockázattal kapcsolatos korábbi (döntően külföldi) empirikus kutatásokat, mintegy szintetizálva a bemutatott elméleti jellegű szakirodalmat. A standardok szerint kockázatmodell **gyakorlati alkalmazásának empirikus kutatásai** számos következtetéssel szolgáltak:

1. A könyvvizsgálók közül messze nem mindenki alkalmazza a modellt, vagy nem megfelelően alkalmazza.
2. A kockázat egyes elemeit nem mindig kezelik egymástól élesen elválasztva, függetlenül – jóllehet a standard szerinti modell mögötti matematikai formula ezt indokolná. Más kutatások ugyanakkor ennek ellentmondó eredményre jutottak.
3. A könyvvizsgáló munkáját – mint majd minden emberi tevékenységet, amely értékítéletre épül – is fenyegeti a halo jelenség.
4. A jelenlegi modell elsősorban a (nem szándékolt) tévedésekből eredő kockázatok kezelésére alkalmas, míg a csalásokból eredő kockázatok esetében kevésbé hatékony eszköz az auditor kezében.
5. A kockázatmodell gyakorlati alkalmazása meglehetősen rugalmatlan – nem reagálnak a kockázatok változásaira. A modell viselkedésbefolyásoló hatása pedig sokszor csekély – gyenge a kapcsolat a(z) előzetesen) becsült kockázatok és az ezen becsülésre épülő könyvvizsgálat lefolytatása között. Ugyanakkor a releváns szakmai tapasztalatnak fontos szerepe van a tényleges alkalmazásnál: jelentősen növeli a hatékonyságot.

Az elvégzett empirikus kutatás lehetőséget biztosított ezen jelenségek magyarországi tesztjére is.

2. Az értekezés eredményei

2.1. Kutatási módszer, alapsokaság, a kérdőív felépítése és feldolgozása

Az előzőek leírtak alapján az empirikus kutatás szükségszerűen felderítő jellegű lett, mivel annak mindhárom szokásosnak tekinthető eleme (jobb megértése egy feltérképezetlen területnek, későbbi vizsgálatok megalapozása, későbbi eljárások kidolgozása) adott volt (Babbie, 2003).

Az adatgyűjtés kérdőíves módszerrel történt. A kérdőív költséghatékonysági szempontok miatt, valamint a válaszadási hajlandóság növelése érdekében közös volt egy valós értékeléssel foglalkozó másik kutatással. Az előzetes tervekkel szemben a kérdőívek kiküldetésére nem postai, hanem elektronikus úton¹ került sor a Magyar Könyvvizsgálói Kamara (MKVK) közreműködésével.

Az elvégzett kutatás elsődleges adatgyűjtésen alapul, mely tehát a hazai, aktív (nem szüneteltető kamarai tag) könyvvizsgálók kérdőíves megkeresését jelenti. Időbeliségét tekintve a kutatás egy állapotot kívánt rögzíteni, így keresztmetszeti kutatásnak tekinthető. Az auditoroknak feltett kérdések a legutolsó befejezett könyvvizsgálati időszak (2011) gyakorlatára vonatkoztak.

A kérdőív végleges változatának elérhetőségéről 2012. július 25-én kapták meg az értesítést a célcsoportban szereplő könyvvizsgálók, kamarai elektronikus hírlevél formájában. Az MKVK-tól kapott tájékoztatás alapján 3 152 fő aktív könyvvizsgáló kapta meg a felhívást a kérdőív önkéntes alapon történő kitöltésére.²

A kérdőív kitöltésére 2012. szeptember 15-ig volt lehetőség, amely kellő időt biztosított a válaszadásra (figyelembe véve a nyári szabadságolásokat, az új audit szezonra történő felkészülést stb.) és a feldolgozásra egyaránt.

A kutatást megelőzően 100-120 elemű feldolgozható mintára számítottam, mely előzetes várakozások végül beteljesültek. Mindösszesen 104 értékelhető válasz érkezett, mely

¹ A kutatáshoz az online-kerdoiv.com felületét használtam. A könyvvizsgálóknak lehetősége volt a kérdőívet postai úton is megkérni és tehermentesítve papíralapon visszaküldeni, ilyen megkeresés azonban nem érkezett.

² A kutatás tehát a célcsoport 100%-át meg tudta szólítani ilyen módon, viszonylag alacsony költségek mellett, ami kétségtelen előnyt jelent a korábbi papíralapú megkeresésekhez képest. Más kérdés, hogy ez sem biztosított magas válaszadási arányt, ugyanakkor abszolút értelemben kellően nagy elemszámú mintát eredményezett végül.

3,3%-os válaszadási aránynak felel meg. Mindez azt jelenti, hogy egy kellően nagy, a korábbi kutatások elemszámait esetenként jelentősen meghaladó méretű, jól elemezhető minta állt rendelkezésemre az adatgyűjtés végén.

Természetesen a kérdezés és a válaszadás jellege óhatatlanul kevésbé árnyalt képet ad a vizsgált területről, mint azt egy esettanulmányra vagy mélyinterjúkra épülő kutatás tette volna, ennek ellenére úgy vélem, hogy a kutatás feltáró jellegének megfelelően az alkalmazott kutatási forma megfelelő volt.

A kutatási kérdőív első részében (1-7. kérdések) a könyvvizsgáló, illetve társaságának legfőbb jellemzőinek megismerésére törekedtem. Itt került sor a munka általános körülményeinek felmérésére (egyedileg, cégben, asszisztensekkel vagy anélkül, nemzetközi beágyazottság stb., 1-2. kérdések), a könyvvizsgálatok számának mérésére (3. kérdés), az ügyfelek jellegének (vállalkozás, hitelintézet, államháztartási intézmény stb.) és méretének felmérésére (vállalkozások esetében árbevétel, bankok esetében a PSZÁF által alkalmazott besorolás alapján; 4-6. kérdések), valamint a vizsgált beszámolók alapjául szolgáló számviteli rendszerek beazonosítására (számviteli törvény, IFRS, US GAAP, egyéb; 7. kérdés).

A kérdőív második, lényegi részében (8-19. és a 27. kérdés) a könyvvizsgáló kockázatbecslésére vonatkozó gyakorlatot mértem fel. A kérdéseket a válaszadás és a feldolgozás megkönnyítése érdekében zárt formában tettem fel, és egy kivétellel minden esetben módosított 6 fokozatú Likert skálát alkalmaztam, ahol az 1-es válasz rendre az „egyáltalán nem jellemző / nem értek vele egyet” választ, míg a 6-os a „minden esetben így járok el / maximálisan egyet értek” választ takarta.

A kérdőív eredményeinek feldolgozásához az IBM SPSS Statistics 20 programcsomagot használtam fel, melyet az egyetem bocsátott rendelkezésemre.

2.2. A H₁ hipotézis kialakítása és bizonyítása

A hazai könyvvizsgálói piacra előfeltevésem szerint alapvetően a dualitás jellemző. Megtalálható a piacon a Big4, és vannak a „többiek”. Persze ez utóbbi kategória tovább finomítható: megtalálhatóak benne az egyéni könyvvizsgálók éppúgy, mint a nemzetközi zsargonban mid-tier társaságoknak nevezett hálózatok magyar tagjai. Ugyanakkor, amint azt az MKVK kézikönyve is megjegyzi: *„Sajnálatosan a hazai hálózatok kialakulása és terjedése igen nehezen indul be, így önálló kézikönyvvel igazán a 4 nagy könyvvizsgáló*

cégen kívül maximum további 3-4 cég rendelkezik. Egy kézikönyv célja éppen az kell, legyen, hogy az oktatás hiányosságait pótolva a könyvvizsgáló kezében legyen egy olyan eszköz, melyet napi munkája során tud adaptálni, és ami választ ad azokra az új kihívásokra, amellyel egy-egy könyvvizsgálóval találkozhat.” (Csendes et al., 2010, p. 5.)

Feltételezhető volt tehát, hogy a hazai könyvvizsgálók egy része írásos metodológia nélkül jár el a kockázatbecslése során. Ha mindezt a kombináljuk egy korábbi hazai kutatási eredménnyel, miszerint a könyvvizsgálóknak csak mintegy 60%-a végez egyáltalán kockázatbecslést (Lukács, 2008), a következő hipotézishez juthatunk:

H₁: A hazai könyvvizsgálók egy része – döntően a nemzetközi háttérrel nem rendelkező, hálózatokhoz nem tartozó kisebb piaci szereplők – nem írásos metodológia alapján, hanem intuitív alapon járnak el a könyvvizsgálói kockázatbecslése során.

Az első hipotézisnél arra lehetett számítani, hogy jelentős különbségek lesznek az adott könyvvizsgáló cég mérete és nemzetközi beágyazottsága (Big4 háttér, illetve nemzetközi lánchoz tartozás) tekintetében.

A hipotézis teszteléséhez gyakoriságokat és rangkorrelációs együtthatókat (Spearman) számítottam, kereszttábla elemzést végeztem (Khi-négyzet próba), és diszkriminancia elemzést hajtottam végre. A gyakoriságok statisztikai érvényességét binomiális és Friedman próbával illetve Wilcoxon előjeles rangpróbával ellenőriztem. **A kapott eredmények alapján a hipotézist elfogadtam, emellett a hazai könyvvizsgálói piaccal kapcsolatos előzetes felvetéseket is sikerült igazolni.** Azaz ténylegesen van a hazai könyvvizsgálói társadalomnak egy olyan része – és ezek a döntően nemzetközi háttérrel nem rendelkezők – akik inkább intuitív alapon járnak el a vizsgálataik során.

2.3. A H₂ hipotézis kialakítása és bizonyítása

A második hipotézis abból következett, amit a már többször hivatkozott korábbi hazai empirikus kutatásnál (Lukács, 2008) tapasztaltak, ti. kockázatbecslés hiányában nem végezhető kockázatalapú könyvvizsgálat.

H₂: A hazai könyvvizsgálók egy része valójában nem kockázatalapú könyvvizsgálói megközelítést alkalmaz munkája során.

A hipotézis tesztelése során fény derült a következőkre is:

- az egyes könyvvizsgálók kockázattal kapcsolatos alapvető felfogása nem kifejezetten következetes,
- a kockázatbecslésről alkotott általános elképzelés (azaz, hogy az alapvetően objektív vagy szubjektív-e) és a kockázatbecslés konkrét megtestesülésének módja között nincsenek erős kapcsolatok a vizsgált mintában,
- a kockázatbecslésről alkotott felfogás és a tényleges kockázatbecslés viszonylatában a „számszerűsíthető és számszerűsítem is” páros tekintetében gyenge - közepes pozitív kapcsolat van, addig a „minőségi kategória és minőségi kategóriákkal dolgozom” között gyakorlatilag nincs kapcsolat, ami ismét csak megkérdőjelezi a válaszadás következetességét,
- az első vizsgálat - követő vizsgálatok viszonylatban konzekvensen járnak el a könyvvizsgálók a kockázatbecslés szempontjából,
- meglepő módon viszont a válaszadó könyvvizsgálók az eljárásuk (dokumentál vagy sem) tekintetében nem tesznek különbséget a megbízások jelentősége szerint.

A kutatás egyik kulcsfontosságú táblája a végzett klaszterelemzés folyamányaként állt elő:

Szempont	K1	K2
10/ A könyvvizsgálati kockázat becslése során nem valamely formalizált módszert követek, hanem intuitív alapon járok el.	40,5%	15%
11/ A könyvvizsgálati kockázat becslése adminisztratív (dokumentációs) teher.	72,9%	25,4%
12/ A könyvvizsgálati megbízások lebonyolítása során az első megbízások esetében átgondolom a kockázatokat, de nem írásos formában.	91,8% (!)	1,5% (!)
12/ A könyvvizsgálati megbízások lebonyolítása során a követő években átgondolom a kockázatokat, de nem írásos formában.	81%	18%
12/ A könyvvizsgálati megbízások lebonyolítása során a követő években legtöbbször a kockázatok átgondolására nincs szükség.	27%	4,5%

1. táblázat: A kockázatokkal kapcsolatos attitűd klaszterezésének eredményei a kapott klaszterek tekintetében; a %-os adatok az elutasítás mértékét mutatják az egyes klaszterek tekintetében

A kapott eredmények statisztikai érvényességét Mann-Whitney U próbával ellenőriztem, amely mind az öt esetben megerősítette a szignifikáns eltérést a két klaszter között.

Ezen táblázat révén láttam ugyanis bizonyítottnak, hogy a vizsgált sokaság megbontható két jól elkülönülő, a kockázatokat egészen eltérő módon kezelő csoportra. Az eredményül kapott klasztereket számos szempontból vizsgáltam a későbbi hipotézisek tesztelése során is.

A hipotézis teszteléséhez rangkorrelációs együtthatókat (Spearman) számítottam, kereszttábla elemzést végeztem, és hierarchikus klaszterelemzést hajtottam végre. **A kapott eredmények alapján a hipotézist elfogadtam.**

2.4. A H₃ hipotézis kialakítása és bizonyítása

A disszertáció elkészítését megelőzően arra vonatkozóan nem álltak rendelkezésre adatok, hogy miként is zajlik a kockázat becslése a könyvvizsgálati megbízások végrehajtása során. A kérdések itt arra irányultak, hogy történik-e komponensenkénti kockázatbecslés. Ha igen, akkor ez milyen módszerrel történik (valószínűségi alapon, ellenőrző lista igénybe vételével stb.). Ha megtörtént a felmérés, akkor ez számszerű vagy kvalitatív becslést jelent-e? Ezt a kérdéskört volt hivatott tesztelni a 3. hipotézis.

H₃: A kockázatbecslés döntően nem komponens alapon történik, és a becsült kockázatokat nem számszerűsítik, hanem kvalitatív kategóriákkal (például alacsony, közepes, magas) fejezik ki.

A hipotézist a megelőző hipotéziseknél alkalmazott statisztikai módszerekkel elemeztem. Ennek során **a hipotézis első felét**, miszerint a kockázatbecslés (már amennyiben ténylegesen ez történik – itt erősen építettem a H₂ hipotézis bizonyításának eredményére) nem komponens alapon történik, **egyértelműen el kellett vetnem; második részét**, miszerint a kockázat alapon dolgozó könyvvizsgálók elsősorban kvalitatív kategóriákat alkalmaznak, **egyértelműen alátámasztották a kapott eredmények.**

2.5. A H₄ hipotézis kialakítása és bizonyítása

A hipotézis alapját a korábbi empirikus tapasztalatok (lásd pl. Daniel, 1988) adták. Ennek a hipotézisnek a tesztelése egyben alkalmat nyújtott arra is, hogy kiderüljön: ahol ténylegesen kockázat alapú könyvvizsgálat folyik, az döntően tranzakció alapú vagy stratégiai szemléletű (az ügyfél üzleti kockázataira fókuszáló). Az alapfeltevés az volt,

hogyan a stratégiai szemléletű megközelítés alkalmazása meglehetősen alapos módszertani felkészültséget és komoly erőforrásokat igényel (lásd például: O'Donnell et al., 2005; Peecher et al., 2007; Marden et al., 2009; Schultz et al., 2010). Ezek közül különösen az utóbbival számos hazai könyvvizsgáló nem rendelkezik, sőt várhatóan egyre kisebb mértékben fog rendelkezni (lásd: Lukács, 2011; Garajszki, 2011).

Így a negyedik hipotézis:

H₄: Azon könyvvizsgálók között, akik kockázatalapú könyvvizsgálatot hajtanak végre, többségében vannak azok, akik tranzakció alapú megközelítést alkalmaznak.

A negyedik hipotézis a kockázatalapú könyvvizsgálatot végző könyvvizsgálók gyakorlatára vonatkozott, és arra kereste a választ, hogy milyen megközelítésből történik a kockázatok felmérése és becslése. A hipotézis tesztelése során a fő problémát nem is maga a tesztelés jelentette, hanem annak eldöntése, hogy vajon a kapott válaszok következtetések-e egyáltalán.

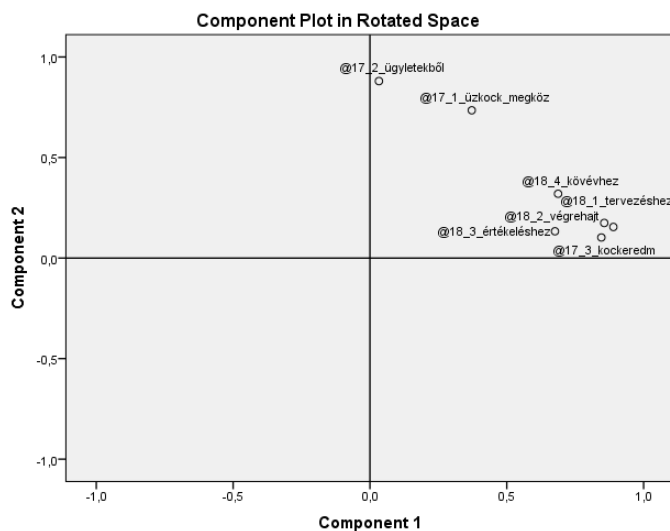
A hipotézis tesztelése során a korábban alkalmazott statisztikai eszköztár mellett faktorelemzést (főkomponens elemzést) hajtottam végre, illetve Friedman és Wilcoxon próbát végeztem annak megállapítására hogy a tranzakció alapú, vagy az üzleti kockázat alapú megközelítés-e az elterjedtebb azok körében, akik ténylegesen kockázat alapú könyvvizsgálatot hajtanak végre.

A hipotézis vizsgálata során egyértelműen az a kép rajzolódott ki, hogy a magyar gyakorlatban tipikusan az egyes kockázati komponensek felől építik fel az átfogó kockázatot, azok éles elkülönítésével, és még (összhangban a kérdőív 14-es kérdésével) a feltárási kockázatot sem az átfogó kockázat alapján határozzák meg.

Az alapvető módszerekkel leszűrhető eredmények még nem tették lehetővé a kérdés megválaszolását, hogy ti. a tranzakció alapú, vagy az üzleti kockázat alapú megközelítés-e az elterjedtebb azok körében, akik ténylegesen kockázat alapú könyvvizsgálatot hajtanak végre, ezért faktorelemzést hajtottam végre.

Ennek során abból indultam ki, hogy ha sikerül markáns különbséget találni a két módszer közötti választás és az eredmények felhasználásának bármely területen (tervezés, végrehajtás, értékelés stb.) történő felhasználása tekintetében, akkor a felhasználással inkább összefüggésbe hozható módszer lesz az, amit ténylegesen alkalmaznak a

válaszadók, annak ellenére, hogy a válaszaik a két módszer tekintetében meglehetősen hasonlóak.

1. ábra: A H₄ hipotézis tesztelése során alkalmazott faktorelemzés komponens ábrája

A kapott eredményekből jól látszott, hogy a faktorelemzés sem húzta egy faktorba a kockázatbecslés módját és a felhasználás valamely területét. Az azonban a faktorsúly mátrix alapján kitűnt, hogy a tranzakció alapú megközelítésnek fontosabb szerepe van a kockázatbecslés eredménye szempontjából, mint az üzleti kockázat alapú megközelítésnek. Ugyanezt erősítette meg alacsony szignifikancia szint ($p=0,015$) mellett az elvégzett Friedman és a Wilcoxon próba is.

Az elvégzett elemzések alapján tehát a H₄ hipotézisben foglaltakat elfogadtam.

2.6. A H₅ hipotézis kialakítása és bizonyítása

Továbbmenve a megkezdett gondolati vonalon, felvetődött a kérdés, hogy vajon azon könyvvizsgálóknál, akik végeznek kockázatbecslést, ott az elvégzett becslések mennyiben hasznosulnak a tényleges megbízás végrehajtás (tervezés, bizonyítékgyűjtés, értékelés) során. Ezzel ismét csak lehetőség nyílt reflektálni a nemzetközi empiriára (lásd pl.: Bedard, 1989; Mock et al., 1993 és 1999). Mindezek alapján az 5. hipotézis a következő volt:

H₅: A hazai könyvvizsgálók azon része, amely készít formális könyvvizsgálati kockázatbecslést, annak eredményeit nem használja fel a könyvvizsgálati megbízások végrehajtása során.

Az alkalmazott eszköztár a korábbiakkal megegyezett. A kockázatbecslés eredményeinek felhasználását Friedman próbával és páronként elvégzett Wilcoxon előjeles rangpróbával is ellenőriztem. Mindkét teszt eredményei megerősítették, hogy statisztikai értelemben szignifikáns különbség csak a felhasználás / nem felhasználás vonatkozásában van (a felhasználás javára), a felhasználás irányultságát (tervezés, végrehajtás, elemzés stb.) tekintve nem fedezhetőek fel különbségek. Az előbbiekből egyértelműnek látszik tehát, hogy a könyvvizsgálók saját bevallásuk szerint minden tekintetben nagyban támaszkodnak a kockázatbecslés eredményére, így **a H₅ hipotézist el kellett vetnem**, mivel bebizonyosodott, hogy a kockázatbecslés eredményeit széleskörűen felhasználják az auditorok.

2.7. A H₆ hipotézis kialakítása és bizonyítása

Az értekezés alapjául szolgáló felmérés alkalmat nyújtott egy tapasztalati kockázati térkép elkészítésére, melyből kiderült, hogy melyek a gyakorló könyvvizsgálók által legkockázatosabbnak tartott területek a számviteli beszámolóban. Ezzel lényegében lehetőség nyílt empirikus megerősítést szerezni azon véleményekre, melyek szerint a könyvvizsgálók különös hangsúlyt fektetnek a számviteli becsléseket tartalmazó tételekre (Lásd pl. ISA 315.; ISA 540.; Boritz, 1991; Petroni et al., 1996; Mohl, 2004; Glover et al., 2005; Smieliauskas, 2007; Marden et al., 2009). **Az így szerzett tapasztalatok több területen is hasznosíthatóak a gyakorlatban** (oktatás, szakmai továbbképzések, jogszabály-alkotás stb.). Ugyancsak e hipotézis keretében vizsgáltam a könyvvizsgálók csalással, pontosabban csalási kockázattal kapcsolatos percepcióit. Ez ismét csak lehetőséget adott a nemzetközi szakirodalomban található módszerek elterjedtségének vizsgálatára, és az összevetésre az ott megtalálható empirikus eredményekkel (Loebbecke et al., 1989; Shibano, 1990; Srivastava et al., 2009). Mindezek alapján az utolsó hipotézisem a következő volt:

H₆: A magyar könyvvizsgálók – összhangban a szakmai standardokkal és a nemzetközi szakirodalommal – jelentős kockázati forrásként azonosítják be a számviteli becsléseket tartalmazó beszámolótételeket.

A kérdőív utolsó kockázattal kapcsolatos kérdése (27.) irányult a már említett kockázati térkép felvázolására. Itt a válaszadóknak meg kellett jelölniük, hogy egy-egy mérlegterületet (és értelemszerűen a kapcsolódó eredményt is) illetve témát (mint az adózás vagy a vállalkozás folytatásának elve), mennyire tartanak kockázatosnak

előfordulásuk esetén, illetve elsősorban miből ered ez a kockázat: tévedésből vagy csalásból.

Megállapítható volt, hogy az általában becsléseket (is) igénylő területek közül csak az immateriális javak terv szerinti értékcsökkenése, az értékhelyesbítések és a valós értékelés nem szerepel a kockázatos tételek listáján. Minden egyéb becslésekkel operáló témát kockázatosként azonosítottak be a kutatásban részt vevők. Kiemelkedően kockázatosnak bizonyultak a készletek, követelések és többé-kevésbé hazai sajátosságként az adózás.

Konklúzióként tehát a következőket fogalmaztam meg:

- a válaszadó könyvvizsgálók által kockázatosnak tartott területek között döntően megtalálhatóak a becsléseket is igénylő témák,
- a csalás mint tendenciózus kockázatforrás sehol nem jelenik meg,
- minden szempontból kritikus területek a készletek, a követelések, az időbeli elhatárolások és a céltartalékok, melyek valamennyien becsléseknek erősen kitettek.

A korábbiakkal megegyező módszertan alkalmazásával **elvégzett tesztelés alapján a hipotézist elfogadtam.**

Így összességében az előzetesen kialakított hat hipotézisből négyet (H_1 , H_2 , H_4 , H_6) teljes egészében el tudtam fogadni, egyet félig sikerült bebizonyítani (H_3), egyet pedig az eredmények alapján el kellett utasítanom (H_5).

3. Következtetések összegzése

A hipotézisek tesztelése során képet kaphattam a magyar könyvvizsgálói társadalom egy szeletének könyvvizsgálati kockázattal kapcsolatos felfogásáról és gyakorlatáról. **Amint az a kutatás felderítő jellegéből adódóan várható volt, legalább annyi kérdést hagyott nyitva illetve vetett fel, mint amennyit megválaszolt. Így számos további releváns kutatási téma felvetésére adódott alkalom.**

Az elért eredményeket az alábbi pontokba foglaltam össze (zárójelben szerepel, hogy melyik hipotézis tesztelése során vontam le az adott következtetést):

1. A kérdőívre kapott válaszok elemzése alapján kiderült, hogy a szakma több értelemben is a dualitás jegyeit mutatja, legyen szó a munka körülményeiről, vagy konkrét módszereiről (munkapapír csomagok vagy kamarai segédanyagok használata stb.). [H₁]
2. Jól látszódott, hogy a nem eleve külföldi gyökerű társaságok, könyvvizsgálók eredendően nem keresnek többé-kevésbé szoros kötődéssel járó külföldi kapcsolatokat. Az is kitűnt, hogy a nagyobb társaságok – különösen a Big 4 – könyvvizsgálóira fejenként átlagosan jóval magasabb számú könyvvizsgálati megbízás jut, mint az egyénileg vagy kisebb cégeknél dolgozó auditorokra. [H₁]
3. Az elemzés eredményeként egyértelműen kiderült, hogy a könyvvizsgálók munkájuk során nem „kivételeznek” a kockázatbecsléssel: hasonló módszerekkel, segédletekkel végzik azt, mint általában az auditot. [H₁]
4. Megállapítható volt továbbá, hogy a könyvvizsgálati szoftverek alkalmazása a formalizmus felé viszi el a könyvvizsgálókat a munkájuk során, ugyanez a jelenség viszont nem volt felfedezhető az elsősorban munkapapírokra támaszkodók esetében. [H₁]
5. Jól látszott, hogy jelentős különbség van az egyénileg és asszisztens nélkül illetve az egyénileg, de asszisztenssel dolgozó auditorok intuitivitásra hagyatkozási foka között. Ebben alighanem szerepe lehet az asszisztenseknek és általában a munkacsoportban történő munkavégzésnek. *Ezen tényezők hatásmechanizmusainak részletes feltárása mindenképpen további kutatások témája lehet.* [H₁]

6. Az elvégzett elemzésekből az is kiderült, hogy a könyvvizsgálók által vizsgált társaságok árbevételének nincs egyértelmű hatása az intuitivitás fokára. [H₁]
7. Jól látszott a kapott eredmények alapján, hogy a válaszadó könyvvizsgálók kockázattal kapcsolatos alapvető felfogása (minőségi vagy mennyiségi kategória) nem kifejezetten következetes. [H₂]
8. Ezzel ellentétben az is világosan látszik, hogy az egyes évek vonatkozásában viszonylag nagyfokú következetesség jellemzi az auditorokat: akik írásba foglalják kockázatbecslésüket az első alkalommal azok a későbbi években is nagy eséllyel így tesznek, míg azok, akik nem, azok a későbbiekben sem. Ez utóbbi csoportra jellemző inkább az is, hogy némely esetben a kockázatok felmérésétől is eltekint. [H₂]
9. Miután megállapítást nyert, hogy van egy olyan szelete a szakmának, amely valójában nem kockázatalapú könyvvizsgálatot végez, az is világossá vált, hogy azok viszont, akik a standardok szerint járnak el, döntően komponens alapon végzik a kockázatok felmérését és kvalitatív kategóriákkal dolgoznak. [H₃]
10. Érdekes tanulsága a feltárási kockázatot kutató kérdésnek, hogy a könyvvizsgálói szakma meglehetősen megosztott ennek kezelését illetően. *Az ezen a területen létező eltérő módszertani megközelítéseket feltétlenül érdemes lenne egy jövőbeni kutatásnak górcső alá vennie.* [H₃]
11. A kapott válaszokból az is kiderült, hogy a válaszadók gyakorlatuk során a komponensek felől építik fel a könyvvizsgálati kockázatot, nem pedig az átfogó kockázatot bontják le komponensekre. *Az ezzel kapcsolatos tényleges gyakorlat és az alkalmazott módszertan szintén további kutatás témája lehetne.* [H₃]
12. Konklúzióként fogalmazódott meg az is, hogy a könyvvizsgálók az esetek többségében alkalmaznak üzleti kockázat vagy tranzakció alapú megközelítést, ugyanakkor a becslés eredményeire való támaszkodás tekintetében már jóval kevésbé elszántak, attól számos alkalommal eltéríti őket az előírt munkaprogramok merevsége. [H₄]

13. Sikerült bizonyítani azt is, hogy a tranzakció alapú megközelítésnek nagyobb szerepe van a válaszadók könyvvizsgálataiban, mint az üzleti kockázat alapú megközelítésnek. [H₄]
14. Az is világossá vált, hogy azon könyvvizsgálók, akik ténylegesen kockázatalapú könyvvizsgálatot végzőnek vallják magukat, fel is használják a kockázatbecslés eredményeit munkájuk során – mind az adott éven belül, mind a következő évek megbízásai tekintetében. *Hogy ez a felhasználás konkrétan miben ölt testet, és az előző évi vizsgálatnak milyen hatása van a következő év kockázatbecslésére és általában az akkor végrehajtásra kerülő munkaprogramra, az további kutatások témája lehet.* [H₅]
15. Végül az is bebizonyosodott, hogy a számviteli becslések csaknem kivétel nélkül jelentős kockázatforrásként kerülnek beazonosításra a válaszadók által, függetlenül a vizsgált beszámoló számviteli rendszerétől. [H₆]
16. Az is kitűnt, hogy a kockázatoság okozójaként – tendenciaszerűen – a tévedést azonosítják be az válaszadó auditorok, míg a csalásnak nem tulajdonítanak ilyen szerepet. *Ezen a területen további kutatás tárhatná fel a kockázatoság tényleges okát és a tévedések / csalások viszonyát.* [H₆]

4. Főbb hivatkozások

- Allen, R. D., Hermanson, D. R., Kozloski, T. M., & Ramsay, R. J. (2006). Auditor Risk Assessment: Insights from the Academic Literature. *Accounting Horizons* , 20. évfolyam, 2. szám; pp. 157-177.
- Babbie, E. (2003). *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Baricz, R. (1994). *Mérlegtan*. Budapest: AULA Kiadó.
- Barkman, A. (1977). Within-Item Variation: A Stochastic Approach to Audit Uncertainty. *The Accounting Review* , 52. évfolyam 2. szám, április, pp. 450-464.
- Bedard, J. C. (1989). An Archival Investigation of Audit Program Planning. *Auditing: A Journal of Practice & Theory* , 9. évfolyam, 1. szám; pp. 57-71.
- Bell, T. B., Marrs, F. O., Solomon, I., & Thomas, H. (1997). *Auditing Organizations Through a Strategic-Systems Lens*. Urbana, IL: KPMG & University of Illinois at Urbana-Champaign.
- Bélyácz, I. (2010). Kockázat vagy bizonytalanság? Elmélettörténeti töredék a régi dilemmáról. *Közgazdasági Szemle* , LVII. évfolyam, 2010. július-augusztus, pp.652-665.
- Bélyácz, I. (2011). Kockázat, bizonytalanság, valószínűség. *Hitelintézeti Szemle* , 10. évfolyam, 4. szám; pp. 289-313.
- Bordáné, M. R. (2008). Kockázatkezelés és belsőkontroll-rendszerek – Első vonalban a társaságirányítási visszaélések elleni védelemben. *Vezetéstudomány* , 39. évfolyam, 2. szám; pp. 24-37.
- Boritz, J. E. (1991). Going. Going.Gone! *CA Magazine* , április; pp.22-29.
- Bosnyák, J. (2003). *Számviteli értékelési eljárások hatása a vállalkozások vagyoni, jövedelmi és pénzügyi helyzetére; Ph.D. értekezés*. Letöltés dátuma: 2011. november 1., forrás: http://phd.lib.uni-corvinus.hu/159/1/bosnyak_janos.pdf
- Colbert, J. L. (1987). Audit Risk - Tracing the Evolution. *Accounting Horizons* , 1. évfolyam, 3. szám; pp. 49-57.
- Cushing, B. E., & Loebbecke, J. K. (1983). Analytical Approaches to Audit Risk: A Survey and Analysis. *Auditing: A Journal of Practice & Theory* , 3. évfolyam, 1. szám; pp. 23-41.
- Csendes, B., Madarasiné Szirmai, A., & Wessely, V. (2010). *Kézikönyv a kis és középvállalkozások könyvvizsgálatához a Nemzeti Könyvvizsgálati Standardok alapján*. Letöltés dátuma: 2011. november 1., forrás: http://www.mkvk.hu/letolthetoanyagok/dokumentumok/kkv/Kezikonyv_a_KKV-k_konyvvizsgalatahoz_2010-06-30.pdf
- Daniel, S. J. (1988). Some Empirical Evidence about the Assessment of Audit Risk in Practice. *Auditing: A Journal of Practice & Theory* , 7. évfolyam, 2. szám; pp. 174-180.

- Garajszki, Z. (2011). A magyarországi könyvvizsgálói szakma jövőjéről. *SZAKma* , 53. évfolyam, 10. szám; pp. 429-433.
- Glover, J. C., Ijiri, Y., Levine, C. B., & Liang, P. J. (2005). Separating Facts from Forecasts in Financial Statements. *Accounting Horizons* , 19. évfolyam, 4. szám; pp. 267-282.
- IFAC. (2009). 200. témaszámú nemzetközi könyvvizsgálati standard: A független könyvvizsgáló átfogó céljai és a könyvvizgálatnak a nemzetközi könyvvizsgálati standardokkal összhangban történő végrehajtása. Letöltés dátuma: 2011. október 3., forrás: <http://www.mkvk.hu/tudastar/standardok>
- IFAC. (2009). 315. témaszámú nemzetközi könyvvizsgálati standard: A lényeges hibás állítás kockázatának azonosítása és felmérése a gazdálkodó egység és környezetének megismerésén keresztül. Letöltés dátuma: 2011. október 3., forrás: <http://www.mkvk.hu/tudastar/standardok>
- IFAC. (2009). 540. témaszámú nemzetközi könyvvizsgálati standard: Számviteli becslések – beleértve a valós értékre vonatkozó számviteli becsléseket is – és a kapcsolódó közzétételek könyvvizsgálata. Letöltés dátuma: 2011. október 3., forrás: <http://www.mkvk.hu/tudastar/standardok>
- Keynes, J. M. (1921). *A Treatise On Probability*. London: Macmillan and Co.
- Knight, F. H. (1921). *Risk, Uncertainty and Profit*. Boston, MA: Hart, Schaffner & Marx.
- Kovács, E. (2011). A kockázat mit látens fogalom. *Hitelintézeti Szemle* , 10. évfolyam, 4. szám; pp. 349-358.
- Lee, T.-H., & Ali, A. M. (2008). The evolution of auditing: An analysis of the historical development. *Journal of Modern Accounting & Auditing* , 4. évfolyam, 12. szám; pp. 1-8.
- LeRoy, S. F., & Singell, L. J. (1987). Knight on Risk and Uncertainty. *Journal of Political Economy* , 95. évfolyam 2.szám, pp. 394-406.
- Loebbecke, J. K., Eining, M. M., & Willingham, J. J. (1989). Auditors' Experience with Material Irregularities: Frequency, Nature, and Detectability. *Auditing: A Journal of Practice & Theory* , 9. évfolyam, 1. szám; pp. 1-28.
- Loebbecke, J. K., Eining, M. M., & Willingham, J. J. (1989). Auditors' Experience with Material Irregularities: Frequency, Nature, and Detectability. *Auditing: A Journal of Practice & Theory* , 9. évfolyam, 1. szám; pp. 1-28.
- Lolbert, T. (2008). *Statisztikai eljárások alkalmazása az ellenőrzésben, különös tekintettel a pénzügyi ellenőrzésre*. Ph.D. értekezés: Budapesti Corvinus Egyetem.
- Low, K.-Y. (2004). The Effects of Industry Specialization on Audit Risk Assessments and Audit-Planning Decisions. *The Accounting Review* , 79. évfolyam, 1. szám; pp. 201-219.
- Lukács, J. (1998a). Kockázatok a könyvvizgálatban. *Számvitel és Könyvvizsgáló* , 40. évfolyam, 9. szám; pp. 372-375.

- Lukács, J. (1998b). Kockázatok a könyvvizsgálatban II. *Számvitel és Könyvvizsgálat* , 40. évfolyam, 10. szám; pp. 416-421.
- Lukács, J. (2008). Könyvvizsgálati tapasztalatok egy felmérés tükrében. *SZAKma* , 50. évfolyam, 11. szám; pp. 466-474.
- Lukács, J. (2011a). A könyvvizsgáló szakma felelőssége és feladatai a pénzügyi kimutatásokkal szemben megrendült bizalom helyreállításában. *IV. Számvitel Konferencia* . Pécs, 2011. október 25., konferenciaelőadás.
- Lukács, J. (2011b). Értékhátár-emelés ahogy a könyvvizsgáló látja. *SZAKma* , 53. évfolyam, 6. szám; pp. 267-269.
- Marden, R. E., & Brackney, K. S. (2009). Audit Risk and IFRS. *CPA Journal* , 79. évfolyam, 6. szám; pp.32-36.
- Medvegyev, P. (2011). Néhány megjegyzés a kockázat, bizonytalanság, valószínűség kérdéséhez. *Hitelintézeti Szemle* , 10. évfolyam, 4. szám; pp. 314-324.
- Mock, T. J., & Wright, A. (1993). An Explanatory Study of Auditors' Evidential Planning Judgments . *Auditing: A Journal of Practice & Theory* , 12. évfolyam, 2. szám; pp. 39-61.
- Mock, T. J., & Wright, A. M. (1999). Are Audit Programs Risk-Adjusted? *Auditing: A Journal of Practice & Theory* , 18. évfolyam, 1. szám; pp.55-74.
- O'Donell, E., & Schultz Jr., J. J. (2005). The Halo Effect in Business Risk Audits: Can Strategic Risk Assessment Bias Auditor Judgment about Accounting Details? . *The Accounting Review* , 80. évfolyam, 3. szám; pp.921-939.
- Peecher, M. E., Schwartz, R., & Solomon, I. (2007). It's all about audit quality: Perspectives on strategic-systems auditing. *Accounting, Organizations and Society* , 32. évfolyam, 4-5. szám; pp.463-485.
- Petroni, K., & Beasley, M. (1996). Errors in Accounting Estimates and Their Relation to Audit Firm Type. *Journal of Accounting Research* , 34. évfolyam, 1. szám; pp. 151-171.
- Schultz Jr., J. J., Bierstaker, J. L., & O'Donnell, E. (2010). Integrating business risk into auditor judgment about the risk of material misstatement: The influence of a strategic-systems-audit approach. *Accounting, Organizations and Society* , 35. évfolyam, 2. szám; pp. 238-251.
- Shibano, T. (1990). Assessing Audit Risk from Errors and Irregularities. *Journal of Accounting Research* , 28. évfolyam, Studies on Judgment Issues in Accounting and Auditing; pp. 110-140.
- Smieliauskas, W. (2007). What's Wrong with the Current Audit Risk Model? *AP* , 6. évfolyam, 4. szám; pp. 343-367.
- Srivastava, R. P., Mock, T. J., & Turner, J. L. (2009). Bayesian Fraud Risk Formula for Financial Statement Audits. *Abacus* , 45. évfolyam, 1. szám; pp. 66-87.

5. A témakörrel kapcsolatos saját publikációk

1. Mohl Gergely [közlésre elfogadva]: A kockázat szerepe a könyvvizsgálatban. *Vezetéstudomány (várható megjelenés: 2013)*
2. Mohl Gergely [2012]: A bizonyosságfüggvények elméletének alkalmazása a pénzügyi kimutatások ellenőrzésében. *Hitelintézeti Szemle* 3., pp. 211-229.
3. Mohl Gergely [2011]: Mintavételezés a könyvvizsgálatban I. *Számviteli Tanácsadó* 1. szám, pp. 17-19.
4. Mohl Gergely [2011]: Mintavételezés a könyvvizsgálatban II. *Számviteli Tanácsadó* 2., pp. 14-16.
5. Mohl Gergely [2008]: Megújuló könyvvizsgálati standardok 2008. III. *Számadó* 3., pp. 5-7.
6. Mohl Gergely [2008]: Megújuló könyvvizsgálati standardok 2008 II.: A 240. témaszámú standard. *Számadó* 2., pp. 8-13.
7. Mohl Gergely [2008]: Megújuló könyvvizsgálati standardok 2008 I.: A 200. és a 230. témaszámú standard. *Számadó* 1., pp. 11-16.
8. Mohl Gergely [2006]: Új könyvvizsgálati standardok II. *Számadó* 1., pp. 9.-14.
9. Mohl Gergely [2005]: Új könyvvizsgálati standardok I. *Számadó* 12., pp. 12.-18.
10. Mohl Gergely [2005]: Becslés és értékelés a könyvvizsgálatban II. *Számadó* 1., pp. 6-14.
11. Mohl Gergely [2004]: Becslés és értékelés a könyvvizsgálatban I. *Számadó* 12., pp. 6-12.

JEGYZETEK

JEGYZETEK

